

4. Веккер Л.М. Психика и реальность / Л.М. Веккер. Единая теория психических процессов. М.: Смысл, 1998.- 685с.

5. Кузин В.С. Психология / В.С.Кузин. – М.: «Высшая школа», 1982. - 256с.

6. Максименко С.Д. Общая психология /С.Д. Максименко – «Рефл-бук» «Ваклер», 1999. - 626 с.

7. Николаенко Н.Н. Психология творчества. /Н.Н.Николаенко. – СПб.: Речь, 2007. - 277 с.: илл.

8. Ничкало Н.Г. Мистецтво у розвитку особистості / Н.Г. Ничкало: Монографія /За ред., перемога та післямова Н.Г. Ничкало. – Чернівці: Зелена Буковина, 2006. – 224 с.

9. Раппопорт С.Х. О природе художественного мышления / С.Х. Раппопорт. Эстетические очерки, - М., 1967. - Вып. 2. - С. 315-322.

10. Симоненко С.Н. Изучение визуального мышления в курсе общей психологии /С.Н. Симоненко. // Психологічна освіта в системі вищої школи. – Одеса, 1997. – С. 144-147.

11. Ткачук О.В. Місце емпатії в образотворчому мистецтві / О.В. Ткачук // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського: зб. наук. пр. – Вып. 1-2. – Одеса: ПНПУ ім. К.Д. Ушинського, 2011. – С. 69-77.

СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ ЦІННОСТЕЙ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФЕСІЇ

УДК 378.1:37.034:177

Москальова Л. Ю.

У статті розкрито сутність та зміст цінностей педагогічної професії (справедливість педагога, професійна честь і гідність, педагогічний авторитет, педагогічна любов, моральна відповідальність) в особистісному, культурному, соціальному значеннях.

Ключові слова: виховання, морально-етична культура, цінності, професія.

В статье раскрыты сущность и содержание ценностей педагогической профессии (справедливость педагога, профессиональная честь и достоинство, педагогический авторитет, педагогическая любовь, моральная ответственность) в личностном, культурном и социальном значениях.

Ключевые слова: воспитание, морально-этическая культура, ценности, профессия.

The article discloses the nature and content of values teaching profession (teacher' justice, honor and dignity of the professional, pedagogical authority, teaching' love, moral responsibility) in the personal, cultural and social values.

Key words: education, moral and ethical culture, values, profession.

Постановка проблеми. На сучасному етапі в умовах реформування освітньої системи Української держави особливої актуальності набуває проблема якості підготовки педагогів. Сучасні перетворення, обумовлені концептуальними засадами розвитку педагогічної освіти України та її інтеграцією до європейського освітнього простору, передбачають необхідність актуалізації завдань розвитку моральних якостей у майбутніх учителів як взірців для наслідування їхньої моральної поведінки підростаючим поколінням. Про це свідчить аналіз останніх досліджень, зокрема, роботи І. Беха, Є. Зеленова, Л. Миропольської, О. Сухомлинської, Л. Хоружої та ін.

Майбутні учителі мають стати для дітей та учнівської молоді прикладом етичних настановлень та моральної поведінки, що передбачає необхідність забезпечення їхньої готовності до систематичної роботи над удосконаленням власної моральної сфери, формуванням цінностей. Все це безперечно активізує проблему виховання у майбутніх учителів морально-етичної культури.

З урахуванням зазначеного, **метою** статті є розкриття сутності та змісту цінностей педагогічної професії.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Поняття цінностей педагогічної професії у наукових роботах тлумачаться як основа процесу становлення майбутніх учителів (Л. Бадюл) і має декілька значень – особистісне (І. Бех, Є. Климов), культурне (В. Гриньова, Е. Савченко), соціальне (П. Златін, Т. Бутківська). Погоджуючись із думками І. Зязюна, М. Сметанського, ми у своєму дослідженні підкреслимо ще й універсальність цінностей педагогічної професії, їх значення для виховання у майбутніх учителів морально-етичної культури. Ми поділяємо твердження про позаісторичний характер таких цінностей педагогічної професії, як відповідальність та обов'язок (І. Бех, Г. Васянович, Н. Дічек, Є. Зеленов та ін.), честь і гідність (К. Вентцель, В. Рибалка та ін.), справедливість (Б. Бадмаєв, І. Бех та ін.), авторитет (А. Макаренко, К. Ушинський та ін.), любов (Г. Волков, А. Реан, Н. Бордовська, С. Розум, Е. Фромм та ін.), які вважаємо основними завдяки їх морально-етичній основі.

Сутність представлених значень (особистісне, культурне, соціальне) можна зобразити у послідовній схемі: цінності педагогічної професії з позицій виховання морально-етичної культури особистості майбутнього учителя є абсолютними, оскільки вони не тільки задовольняють особистісний розвиток і розвиток людяності у соціумі, а і забезпечують моральний прогрес суспільства впродовж століть.

Так, специфіка справедливості педагога, яка на сьогодні ще не стала предметом спеціального психолого-педагогічного дослідження, має виняткове значення для прийняття вчителем моральних рішень у різних ситуаціях. Ця категорія тісно пов'язана із етико-психологічною категорією – почуттям совісті, що відкриває здатність інтуїтивного розпізнання добра і зла. Але в основі тлумачення терміна “справедливість” (від лат. *justitia* – “юстиція”) юридичний контекст, що підкреслює зв'язок морально-етичної культури педагога із його правовою та політичною культурою. У посібниках та підручниках із правових дисциплін, з політології та ін. термін “справедливість” подається як категорія, що відображає ідею про соціальну справедливість у демократичному суспільстві і культурно-духовне право людини і громадянина.

Підкреслимо, що у теорії справедливості (Д. Ролз) розрізняються загальна (загальний моральний смисл усього суспільного устрою, вища легітимация суспільних інститутів) та часткова справедливість (етично санкціонована відповідність у розподілі зла і благ, їх взаємообміні за прояв суб'єктами тих або інших властивостей у суспільстві). У свою чергу, часткова справедливість диференціюється на розподільну за геометричною рівністю (кожному за його працю) та зрівнювальну за арифметичною рівністю (розподіл благ порівну).

У діяльності педагога такий розподіл має зовсім інше значення. Так, на думку І. Беха, справедливість є формою міжособистісних стосунків і має визначитися як одна з морально-духовних цінностей особистості. Підкреслюючи значущість цієї цінності (а не вимоги або права) у професійній діяльності педагога, ми також вважаємо, що специфіка педагогічної справедливості є більше галузевою, але вона у виховному процесі має відтворювати, ніби у мініатюрі, форму загальної справедливості, оскільки для сучасного вихованця освітній простір має бути частиною суспільного життя, а не прихованим від реалій. Отже, педагогічна справедливість полягає не однаковому розподілі оцінок або критичних зауважень відповідно до затрачених особистістю сил та часу для досягнення певного результату в освітній діяльності, а, насамперед, у становленні до справедливості як необхідної цінності, якої потребує кожний суб'єкт виховного впливу: "...Вихованець прагне, щоб його оцінювали не лише за формальними (зовнішніми) параметрами, наприклад, за якістю виконаного завдання, а й за мотивами певних дій, психологічним станом, у якому він перебував" [1, с. 651-652].

Це означає, що педагог має усвідомлювати відповідність (абсолютне значення) за вирішення проблеми з точки зору інтересів вихованця із урахуванням загальнолюдських цінностей (універсальне значення), що підтримуються у міжособистісних стосунках групи та відповідає потребам розвитку (соціальне та культурне значення) певного колективу, соціуму і себе як особистості (особистісне значення).

Справедливим ми можемо вважати вчителя лише тоді, коли він уважно вивчає мотиви й наміри індивіда, який здійснив певний учинок, і тільки потім об'єктивно та неупереджено оцінює результати діяльності й поведінки суб'єкта виховної дії з урахуванням впливу його вчинку не тільки на інших, а й на його особистий розвиток. При цьому ми підкреслимо також і специфіку педагогічної справедливості — її суб'єктивний характер, адже педагог має звертатися до формальної або процедурної справедливості у тому випадку, якщо у міжособистісних стосунках втрачають силу такі цінності, як любов або альтруїзм.

В основі поняття педагогічна справедливість має визначитися професійна гідність і честь педагога. Таке твердження ґрунтується на тлумаченні змісту людської гідності і честі як в етичній літературі, так і у духовно-релігійній, психологічній, що дає підставу підкреслити тісний зв'язок цієї цінності у морально-етичній культурі особистості вчителя із його духовно-релігійною та психологічною культурою а також із його працелюбністю. Так, істинне найвище достоїнство людини, вважав Г. Сковорода, — задоволення результатами своєї праці, як основи моралі особистості й суспільного добробуту. Також в етиці Г. Сковороди є і поняття справжньої честі людини на протигагу мар-

нославству, яка співвідноситься зі “святістю”, “героїзмом”, “мужністю”, “величчю” людини тощо.

Усвідомлюючи наявність честі і гідності як важливих атрибутивних ознак особистості, можна погодитись із тим, що ці дефініції є формою і змістом культурно-психологічного усвідомлення, переживання людиною своєї соціальної та індивідуальної цінності. Ми підкреслимо тісні зв'язки професійної гідності і честі педагога із його правовою і політичною культурою. Так, про гідність людини як найвищої цінності наголошується у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права та у статті 3 Основного Закону України – Конституції України.

Але якщо у названих документах гідність та честь є поняттями конвенційними, то специфічність таких цінностей у педагогічній професії полягає у інших аспектах. Під професійною честю та гідністю педагога мається на увазі ціннісне уявлення про самоповагу, професійну репутацію та педагогічний авторитет (особистісне значення); певна міра поваги, що підтримується оточенням (соціальне значення), особлива лінія поведінки та вчинки, що характеризують педагога як мужнього захисника і духовного наставника вихованців (універсальне значення); відзеркалення моральних якостей не тільки у їх поведінці та вчинках під час навчально-виховного процесу, а й надалі упродовж всього життя (культурне значення).

Педагогічний авторитет, пов'язаний із поняттями професійної честі та гідності педагога, серед цінностей педагогічної професії також має важливе місце. Останнім часом у педагогічній діяльності наголошується на позиції лідера (від англ. leader – “ведучий, керівник”).

Розрізняючи поняття керівника та правителя у взаємодії вихователя і вихованців, Л. Вольтманн вказував на те, що вихователь має вести дитину до розвитку та свободи. При цьому важливим у процесі морального виховання є вибір засобів для самовивільнення вихованця, де “вихователь – чинник вибору”, помічник [4, с. 312]. У нашому дослідженні ми противопоставляємо педагогічний авторитет різним проявам тиранії, що виявляються через такі негативні риси, як честолюбство, властолюбство, образа, адже людина, яка любить славу більше за все інше та прагне до самоствердження за рахунок інших, самостійно порушує внутрішню рівновагу.

Суттєве підвищення педагогічного авторитету вчителі здобувають, якщо у їхній діяльності існують чотири взаємопов'язаних фази-функції. Першою є функція професійної компетентності, яка здобувається під час професійної підготовки і має виявлятися не тільки у викладанні навчального предмету, а й під час вирішення проблем морально-етичного характеру. Саме тому у вчителя має бути сформована моральна компетентність, яка виявляється у здатності адекватно оцінювати власні почуття та вчинки, у мистецтві спілкування з учнями різних категорій, умінні визначати морально-етичні проблеми та спрямовувати зусилля на їх вирішення. Не менш важливим для вчителя є обізнаність із особливостями логіки морально-етичних суджень, знання моральних звичок, достоїнств і недоліків вихованців тощо. Друга функція – діагностична: вчитель визначає не тільки зовнішню, а й глибинну проблему у ситуації, яка може бути прихованою, але потребує морально-етичного розв'я-

зання. Третя функція – пропонування: вчитель пропонує варіанти вирішення проблеми морально-етичного характеру, тобто спрямовує моральні дії (конкретні моральні вчинки) на розв'язання проблемної ситуації в інтересах особистості або учнівського колективу, групи. Четверта функція – мобілізуюча: вчитель має запевнити особистість або учнівську групу у правильності визначеної ним проблеми морально-етичного характеру і запропонованих варіантів її розв'язання. Але при цьому вчитель не може нав'язувати переконання і світогляд у певному колективі, якщо мова йде про етичні цінності окремої дитини, які не є загальноприйнятими, а саме: вірування, традиції, звичаї, святині, символи, заповіді різних конфесій тощо. Ця умова гарантує створення сприятливих умов для розвитку суспільної моралі, злагоди і співробітництва всіх учасників навчально-виховного процесу незалежно від світогляду чи віросповідання.

Учитель у навчально-виховній діяльності здійснює психолого-педагогічний вплив на моральну свідомість та поведінку, оскільки наділений авторитетом самими вихованцями та їхніми батьками або особами, що їх замінюють. При цьому вихованці (або неформальні лідери в учнівському колективі) добровільно віддають учителю частину своїх владних повноважень, підтримують його морально-етичне рішення, адже вчитель для них є ідеалом мудрості та справедливості.

Для педагогічного авторитету як цінності педагогічної професії на першому плані постає необхідність формування таких моральних якостей, як толерантність (від лат. *tolerantia* – “терпимість”), чесність і благородство особистості (особистісне значення); на другому плані – персональна відповідальність перед учнями, їхніми батьками, усім суспільством (соціальне значення) за реалізацію ухвалених морально-етичних рішень. При цьому обов'язковим для педагогічного авторитету є врахування морального плюралізму у діалозі з суспільством, яке намагається йти до прогресу і розвитку через вирішення проблем морально-етичного характеру (культурне значення), відмова від авторитаризму та тиранії, психологічного насильства тощо (універсальне значення).

Значимість моральної відповідальності як головної категорії педагогічної професії важко переоцінити. Моральна відповідальність педагога зберігає притаманний їй традиціоналізм, тому залишається однією із найбільш важливих цінностей. Питанням моральної відповідальності багато уваги приділяв В. Сухомлинський, підкреслюючи, що прагнення до свободи й самостійності без високо розвиненого почуття обов'язку перетворюється на розбещеність, і недисциплінованість та сваволя починається там, де порушується гармонія відповідальності й свободи. При цьому В. Сухомлинський вважав, що, здійснюючи навчально-виховний процес, вчитель має постійно пам'ятати про багатство моральних взаємин, спільне задоволення духовних потреб тощо. Отже, сформована належним чином моральна відповідальність допомагає педагогу здобути більшу довіру серед учнів та їхніх батьків, ніж представникам інших професій.

Моральна відповідальність педагога є конкретним виявом високої морально-етичної культури особистості, важливим етичним принципом забезпечення якості виховного процесу, одночасно виступаючи і правовою, і психолог-

ічною категорією. Так, теоретико-методологічний аспект морально-правової відповідальності педагога висвітлено у монографії Г. Васяновича [3], питання про відповідальність як психолого-педагогічну категорію розкрито у праці Ю. Сичевського [6, с. 178].

Але, незважаючи на правовий аспект моральної відповідальності педагога, вона не в змозі регулювати сам процес морального вибору та морального вчинку, оскільки самовизначення педагога відбувається й є вартісним без втручання зовнішніх сил або застосування спонукальних чинників. Саме цей внутрішній чинник у моральній відповідальності педагога як цінності педагогічної професії, на нашу думку, окреслює напрями та межі його зовнішнього вияву у тісному взаємозв'язку з психологічною культурою особистості.

Моральна відповідальність педагога ґрунтується на нормах суспільної моралі (соціальне значення) і є результатом особистісного морально-етичного ставлення до оточення, прискіпливої оцінки особистості відповідно до установлених моральних норм (особистісне значення). Моральна відповідальність педагога, перебираючи на себе функції захисту і розвитку дітей та учнівської молоді (культурне значення), що є її недвозначною заслугою, обґрунтовує моральні вчинки та доцільність поведінки з раціональної позиції як для особистості вихованця, так і для оточення (універсальне значення).

Серед цінностей педагогічної професії центральне місце посідає любов педагога до вихованців. У повсякденному спілкуванні слово любов сприймається як любов-пристрасть, що має почуттєвий (сердечна залежність, немотивована прихильність), плотський (еротизм, бажання та прагнення до тілесного задоволення) та духовно-карикативний (милість, милосердя, блаженство, жалість, співчуття) компоненти. При цьому у поняття “любов-пристрасть” іноді вкладається і нігілістичний компонент (страждання, обман, хвороба).

Концепт педагогічної любові складається з почуттєвого, духовно-карикативного та андрогінного (взаємодоповнення, розуміння, відповідність, гармонія) компонентів. На відміну від любові-пристрасті, специфіка педагогічної любові у тому, що у неї плотський і нігілістичний компоненти відсутні. У такому випадку прагнення до блага самого вихованця стає ціннісним центром для вчителя, адже гармонійне поєднання андрогінного, почуттєвого та духовно-карикативного компонентів забезпечують безкорисливість і дієвість такої цінності, її пріоритет у педагогічному спілкуванні, відчуття задоволення від отриманих позитивних результатів виховного впливу тощо.

У вітчизняній педагогіці застосовуються теорії, про ефективність виховання культурної особистості завдяки любові (М. Бердяєв, В. Булгаков, В. Біблер, В. Франкл, Е. Фромм та ін.). Любов як цінність педагогічної професії знайшла своє відображення у роботах Ю. Азарова, Ш. Амонашвілі, Г. Волкова, К. Вентцеля, Т. Гомонової, І. Зязюна, В. Сухомлинського, Я. Коменського, Я. Корчака та ін.

Саме любов, вважає В. Булгаков, вирішує усі протиріччя та надає найбільше благо для людини [2, с. 33]. Любов, за В. Франклом, це єдиний спосіб повного розуміння іншої особистості, її сутності, і тільки за допомогою духовного акту любові у людини виявляється здатність бачити суттєві риси й властивості іншої особистості, розкрити її потенціал, вміння створити умови для її повноцінного розвитку. Така позиція зумовлена тезою про те, що лю-

дина не прагне до моральної поведінки, вона приймає моральне рішення у кожному конкретному випадку для здійснення вчинку [7, с. 242-260].

Але, не зважаючи на велику кількість ідей, як підкреслює Т. Гомонова, сьогодні не виділяється як особливо важливе завдання виховання педагогічної любові, без якої моральна та педагогічна культура неможливі. При цьому автор розглядає поняття педагогічна любов як складне якісне, інтегральне, особистісне утворення, що включає емоційно-почуттєве й раціонально-розумне начала [5, с. 3-5].

Погоджуючись із думкою Т. Гомонової, додамо, що у педагогічній любові, на відміну від різних видів любові, важливим є начало діяльнісне, спрямоване на досягнення блага для суб'єкта виховного впливу із урахуванням розумного почуття міри. Отже, у понятті “любов педагога до вихованців” морально-етична специфічність виявляється в абсолютному значенні, сутність якого полягає у гармонійному поєднанні щирої зацікавленості та моральних вчинків у розвитку дітей та учнівської молоді через самовиховання особистісних рис (особистісне значення) – впевненість у собі, повага до себе, милосердя і довіра до іншої особистості та ін.; взаємодії із оточенням через співробітництво та співтворчість (соціальне значення) для розвитку позитивних рис та корекції недоліків у вихованців (культурне значення) тощо.

Зважаючи на нинішні реалії професійної підготовки майбутніх учителів, маємо також вказати на дилему, яка є досить гострою: визнати істинність та універсальність єдиних морально-етичних норм поведінки майбутніх учителів, переконати більшість студентів у їх помилкових поглядах на моральні ідеали, а тих учителів, яких не вдалося переконати, визнати професійними маргіналами та навіть класифікувати їх на групи (П. Златін) або звернутися до морального плюралізму (М. Розов), надати можливість майбутньому учителю відчувати завдяки “ефекту генерації” (І. Бех) особистісний смисл розуміння морально-етичної культури як ціннісного явища. Зрозуміло, у рамках декларативного підходу до педагогічної деонтології такої можливості не передбачається, але, якщо конструктивно переосмислити суспільні морально-етичні вимоги до професійної діяльності вчителя, то можна відкрити нові перспективи для вирішення цього протиріччя. У такому разі виховання морально-етичної культури майбутніх учителів може бути більш плідним, оскільки особистість буде залучатися до вироблених людством системи цінностей педагогічної професії.

Висновки. Таким чином, сутність та зміст цінностей педагогічної професії (справедливість педагога, професійна честь і гідність, педагогічний авторитет, педагогічна любов, моральна відповідальність) ми розкрили в особистісному, культурному, соціальному значеннях. Саме такі цінності слугують для ефективного виконання професійного обов'язку, виступають особливим механізмом постановки загальної мети професійного й особистісного зростання у соціумі.

Перспективою даного дослідження є наукова розробка теоретичного і методичного аспектів цієї проблематики у конкретизації напрямів: теорія і методика управління виховним процесом, морально-етичне виховання молоді в умовах поліетнічного суспільства, перспективи виховання майбутніх учителів на основі духовно-моральних цінностей,

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Д. Виховання особистості: Підручник / І. Д. Бех. — К.: Вид-во “Либідь”, 2008. — 848 с.: іл.
2. Булгаков В. Христианская Этика (систематические очерки мировоззрения Л.Н.Толстого) / В.Булгаков. — М.: Изд. Издательской комиссии Москов. Совета Солдат. Депутатовъ, 1917. — 237 с.
3. Васянович Г. П. Морально-правова відповідальність педагога (теоретико-методологічний аспект): Монографія / Г. П. Васянович. — Вид. 2. — Львів: Львівський державний фінансово-економічний інститут, 2002. — 232 с.
4. Вольтманн Л. Система морального сознания / Л. Вольтманн ; Ред. М.М.Филиппов, [пер. с нем.]. — СПб.: Изд. Зябицкого и Пятипа, 1901. — 340 с.
5. Гомонова Т.А. Воспитание педагогической любви как профессионально значимого качества будущего учителя : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Т.А. Гомонова; Оренбург. гос. пед. ун-т. — Оренбург, 2000. — 22 с.
6. Сичевський Ю. Відповідальність як психолого-педагогічна категорія / Ю. Сичевський // Наукові записки ТНПУ ім. В.Гнатюка. Сер. Педагогіка / Редкол.: М.Вашуленко, А.Вихруц, Л.Вознюк, В. Кравець та ін. — Тернопіль, 2007. — Вип. 2. — С. 176-179.
7. Франкл В. Человек в поисках смысла / Виктор Франкл; ред. Л.Я. Гозман, Д.А. Леонтьев [пер. с англ. и нем.]. — М.: Изд-во “Прогресс”, 1990. — 367 с.

СПЕЦИФІКА САМОСТАВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ТА ЙОГО ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ

УДК: 159.923

Кошлань І.Г., Широкова Н.О.

У статті представлені результати емпіричного дослідження особливостей самоставлення майбутніх вчителів. Самоставлення вивчалось у зв'язку зі стилем сімейного виховання як важливішим чинником його формування. Встановлено відповідність між специфікою самоставлення та певними стилями виховання.

СПЕЦИФІКА САМООТНОШЕННЯ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ И ЕГО ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ

Кошлань Ирина Григорьевна, Широкова Наталья Алексеевна

В статье представлены результаты эмпирического исследования особенностей самоотношения будущих учителей. Самоотношение изучалось в связи со стилем семейного воспитания как важнейшим фактором его формирования. Установлено соответствие между спецификой самоотношения и определенными стилями воспитания.

PEQUILIAUITIES SELFRELATION OF FUTURE TEACHERS: PSYCHOLOGICAL FACTORS

Koshlan Iryna, Shirokova Natalya